

ІСТОРІЯ МОВИ. ЕТИМОЛОГІЯ. ТЕРМІНОЛОГІЯ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

УДК 81'373.23 «1756»

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31-55-61

ТЮРКСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В РЕЄСТРІ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 РОКУ

*І. Я. Дзира, кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну*

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна)

e-mail: dzyraivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6326-3594>

У статті на матеріалі Реєстру Війська Запорозького Низового 1756 р. проаналізовано тюркські лексичні запозичення в антропонімній системі запорозького козацтва середини XVIII ст. Автор виконав лексико-семантичну характеристику, а також з'ясував словотвірну активність екзогенних і гомогенних тюркізмів.

Установлено, що в процесі творення прізвищевих назв запорозького козацтва неасимільовані тюркські елементи мали незначний ступінь антропонімізації (17 «прозваній», 68 носіїв). Деякі найменування цієї групи, що, на перший погляд, співвідносні з іншомовною антропонімною лексикою, паралельно були здатні формуватися внаслідок онімізації як місцевих діалектних апелятивів, так і засвоєних українською мовою з тюркських мов. З іншого боку, для ідентифікації особи в середовищі запорозького козацтва значно ширше використовувались ендегенні тюркізми, особливо асимільовані українською мовою тюркські апелятиви, серед яких вирізняє 22 лексико-семантичні підгрупи (82 антропоніми, 337 носіїв).

Аналіз реєстру показує, що поповнення українського антропонімікону у XVIII ст. тюркськими елементами було живим мовним процесом, під час якого вони зазнавали граматичної адаптації, набували нових або додаткових значень, ставали базою для творення демінутивів.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвищева назва, реєстр, тюркізми.

Актуальність. Особливості розташування Вольностей Війська Запорозького Низового, що протягом століть були прикордонними етноконтактними землями між українськими й тюркськими народами, справили визначальний вплив на формування суспільно-політичного, економічного й культурного життя запорозького козацтва. Природно, що перетин української і тюркської етнокультурних традицій обов'язково повинен був відобразитися й на мовному «обличчі» регіону. За свідченням документів, у XVIII ст. на Запоріжжі чимало старшин і рядових козаків вільно володіли турецькою або кримськотатарською мовами. Це були не лише професійні перекладачі, канцеляристи, розвідники, а й купці, які вели торгівлю з Кримом, та колишні бранці. Інтенсивності міжмовних контактів сприяло й перебування на Січі турецьких і татарських купців і полонених. І, нарешті, окремі представники тюркських етносів іноді добровільно вступали на службу до Запорозького війська. За видатні організаційні здібності, досвід та особисту хоробрість турки й татари подібно до інших запорожців мали змогу отримати керівні посади. Наприклад, «уроженець с татарскихъ мурзь» [1, I, с. 474] Іван Афанасійович Чугуєвець був обраний спочатку полковим, а потім і військовим писарем, отримав чин колезького асесора, очолював запорозьку депутацію до російського імператорського двору. Довготривалі безпосередні контакти запорожців із кримськими, буджацькими, ногайськими татарами, турками й, можливо, караїмами сприяли потраплянню до

української мови значної частини тюркізмів. Деякі з них відображені в українській антропонімії, зокрема в антропонімії запорозького козацтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якісно проаналізовані тюркізми в антропоніміконі українського козацтва насамперед у працях Р. Осташа [12, с. 124–137], Є. Отіна й А. Непокупного [10, с. 87–98]. Однак більшість ономастів, які поширюють хронологічні межі своїх студій на XVIII ст., як правило, не використовують надзвичайно цінне джерело антропонімічного матеріалу – Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 (далі РВЗН – *І. Д.*).

Мета дослідження – схарактеризувати тюркські лексичні запозичення в антропонімічній системі запорозького козацтва середини XVIII ст. Її розв’язання передбачає встановлення загальної кількості прізвищевих назв тюркського походження, їхню лексико-семантичну характеристику, а також з’ясування словотвірної активності тюркських елементів. Ураховуючи складність та обсяг завдань, зокрема пов’язаних з етимологізацією відповідників, визначенням конкретної мови-джерела тощо, автор усвідомлює неповноту й гіпотетичність деяких одержаних результатів.

Матеріали й методи дослідження. Предметом дослідження стали лексичні елементи тюркського походження в антропоніміконі запорозького козацтва середини XVIII ст. У статті використано порівняльно-історичний, порівняльно-зіставний і типологічний методи, а в окремих випадках – прийом статистичного аналізу. Джерелом дослідження став укладений 1756 р. РВЗН й додані до нього відомості та списки козаків, які перебували на промислах і зимівниках на території паланок. Усього до 38-ми куренів реєстру записано 13085 запорожців, а разом із доданими відомостями та описами – близько 15000 осіб. За підрахунками упорядників видання, іменник прізвищевих назв пам’ятки становить понад 5000 одиниць [1, V, с. 18].

Результати дослідження та їх обговорення. Загалом на сторінках РВЗН ми виявили 105 антропонімічних тюркізмів, носіями яких є 415 запорожців, що становить 2,77 % від загальної кількості йменованих. З урахуванням природи номінаційних процесів ці іншомовні елементи диференційовані на екзогенні, або гетероніми, та гомогенні.

До першої групи належать ті тюркські антрополексеми, що були безпосередньо перенесені до української антропонімічної системи. Кількість подібних запозичень незначна (17 «прозваній», 68 носіїв). Це прості або двокореневі тюркські особові назви, уживані в ролі другого розрізнявального компонента в складі двочленних власне антропонімічних іменувань: *Гасанъ* (2) (тут і далі в круглих дужках після прізвищевої назви вказуємо кількість носіїв – *І. Д.*), *Девълад* (1), *Каранъ* (2) (від тюркського *quran* < арабське *qiran* «народжений під щасливим поєднанням планет; той, кому сприяє небо; щасливий») [2, с. 257], *Келембетъ* (1) (можливо, від *kel* + *Muhammad*), *Кочубей* (3) (від турецького або кримськотатарського *kıçrı bej* «малий князь, малий бей» [2, с. 126]), *Кучубей* (1), *Кучукъ* (1) (від татарського або турецького *kıçık* у значенні 1) «маленький, низенький, молодий»; 2) «щуцень») [2, с. 62], *Магметъ* (2), *Мамай* (24), *Обдола* (1) (< арабське *abd Allah* «слуга, раб Божий» [2, с. 225]), *Обдула* (17), *Обдуло* (1), *Салтанъ* (3), *Солтанъ* (1), *Тугайбей* (3) (татарське *tugay* «лука, закрут ріки, сінокісні луки, заплава», киргизьке *tugay* «зарості чагарнику, змішаного з очеретом по заплавах річок, озер, на болотяних місцях», що виводяться від монгольського *togai* «лікоть, закрут ріки, річкова лука» і *bej*) [7, III, с. 670], *Челенбъй* (1), *Шереметъ* (*Шеремет*) (4) (від запозиченого з перської турецького слова *şeremet*: 1) «той, хто має швидкий, легкий крок, гарячий» (про коня); 2) «брутальний, запальний, неввічливий» (про людину); або від поширеного серед тюрків кипчацької групи імені *Şerimbet* < персидське *şer* ~ *şir* «лев» + арабське особове ім’я *Muhammad* «Мухаммед» [2, с. 84]). Деякі з розглянутих антропонімів засвідчені на сторінках РВЗН також у вигляді патронімів: *Караненко* (2), *Кучубеєнко* (1), *Челенбъєнко* (1).

Як припускають упорядники видання РВЗН, під час прийому до січового товариства «рідне ім’я для іноземців могло залишатись як прізвищева назва» [1, V, с. 20]. Однак наявність питомих тюркських особових назв ще не є беззаперечним доказом того, що їх

носіями обов'язково були тюрки за походженням, адже, за свідченням історичних документів, у XVIII ст. такі імена, як *Алимъ Баша*, *Осланъ*, *Сеферъ* і подібні, також мали вірмени, які проживали в Криму [1, II, с. 246, 223, 245]. По-друге, деякі прізвиськові назви, що, на перший погляд, співвідносні з іншомовною антропонімною лексикою, паралельно могли формуватися внаслідок онімізації як місцевих діалектних апелютивів, так і засвоєних українською мовою з тюркських мов. До таких утворень із ситуативною мотивацією належать, зокрема, антрополексеми *Мамай* (пор. запозичення з тюркських мов *мамай* «кам'яна статуя в степу») [7, III, с. 376], *Кочубей* (етимологічно нез'ясоване *кочубей* «посмітюха, жайворонок чубатий») [7, III, с. 67], *Салтанъ* (турецьке *sultan (sültân)* «султан, монарх, володар») [7, V, с. 478]. Писемні пам'ятки XVII ст. дають змогу стверджувати, що тогочасній українській мові була відома загальна назва *шеремет* [9, с. 112]. Тому для нас переконливіша позиція Р. Осташа, який уважає, що частина «подібних антропонімів могла вживатись і як... індивідуальні або родові прізвиська представників тюркських етносів, і як індивідуальні прізвиська представників корінного населення, переходячи пізніше в родові прізвиська нащадків іменованого» [12, с. 128].

Другу, значно більшу за обсягом, групу становлять ендегенні тюркізми, утворені або внаслідок трансонімізації або від освоєних українською мовою тюркських апелютивів. Як справедливо зауважує Є. Отін, їх не можна вважати тюркізмами в прямому розумінні цього слова: незважаючи на свою тюркську форму, вони виникли внаслідок номінаційних процесів, що мали місце в українськомовному середовищі [10, с. 89].

Скажімо, завдяки переходу різних типів місцевих топонімів тюркського походження в антропоніми постали такі «прозванія», як *Багъмутъ* (1) [патронім *Багмутенко* (1)], *Базавлукъ* (1) [похідна форма *Базавлуцкій* (4)], *Самара* (3) [похідні форми *Самарець* (11), *Самарській* (22)], *Табанъ* (1) [похідна форма *Табанець* (*Таванець*) (11)] та деякі інші.

Із загального масиву запорозьких особових іменувань, в основі яких лежать асимільовані українською мовою тюркські апелютиви, виокремлюємо декілька лексико-семантичних груп, утворених від назв:

а) етносів і національностей: *Башикирець* (2), *Гуржгъй* (7), *Калмик* (*Калмикъ*) (2), *Къмлыкъ* (*Кимликъ*, *Кимлыкъ*, *Кимъликъ*, *Къмлик*, *Къмликъ*) (19), *Къмличокъ* (1), *Колмикъ* (4), *Колмикъ* (15), *Ногаець* (4);

б) на означення спорідненості та сімейних взаємин: *Кардашъ* (1) (від татарського *kardaş* «брат» [4, с. 49]. Часте використання в польській мові XVII ст. слова *kardasz* у значенні «брат» (*kardastwo* – «братство, братерство») дало підстави Р. Осташу припустити, що воно «на українському мовному ґрунті могло переходити у «побратим» чи передавати ще якісь відтінки спорідненості, доброго ставлення людей один до одного» [12, с. 129]), *Тума* (4) (допускають можливість тюркського походження, зокрема від татарського *тума* «приплід, нащадок» [7, V, с. 674]);

в) на означення соціальної належності особи: *Батракъ* (*Батъракъ*) (5), *Бурлакъ* (1), *Гайдамака* (4) (патронім *Гайдамаченко* (2)), *Галалимъ* (1) (пор. у Д. Яворницького: *галалим* «розбійник, волоцюга» [14, с. 133]. Можливо, походить від кримськотатарського *äl aläm* «народ, люди», що зведено до арабського *al 'ālam* «світ, народ, публіка» [7, I, с. 457]), *Козакъ* (1) [похідна посесивна форма *Козаковъ* (1)], *Манда* (1) (не виключаємо наявність генетичного зв'язку з татарським *мандә* «раб, слуга»), *Ога* (1);

г) постійного заняття: *Баитанникъ* (19), *Бутъ* (*Бут*) (4) [патронім *Бутенко* (1)] (від апелютива *бут* «перекладач». Як зауважує П. Білецький-Носенко, словом *буткали*, *пункали* в турецьких грамотах і трактатах називали запорозьких козаків [3, с. 65]. Крім широкоживаного в XVII–XVIII ст. апелютива, антропонім *Бут* також міг бути пов'язаний зі слов'янським автохтонним ім'ям на зразок *Голобут* [5, с. 20]), *Кавунникъ* (1), *Караванець* (5), *Толмачъ* (*Толмач*) (3), *Чабанъ* (30);

г) адміністративних посад: *Визгъръ* (*Вызгъръ*) (8), *Вгъгъръ* (3), *Дараганъ* (2) [патронім *Дараганенко* (1)] (*дарага*, *дорага*, *даруга* – старотатарське «чиновник», що походить від монгольського «начальник», «правитель країни чи міста» [13, с. 118]), *Калга* (1) [патронім

Калгенко (1)] (слово означає «титул спадкоємця престолу в Кримському ханстві» [6, с. 29]. О. Шипова, посилаючись на В. Радлова, пов'язує його з турецьким *какма* «видовбаний посуд: тарілка, таріль» [13, с. 154]), *Санжакъ* (1) [патронім *Санжаченко* (1)] (одне зі значень «турецький губернатор, намісник». Запозичення з турецької мови; турецьке *sapcak* «прапор» [7, V, с. 177]), *Чаусъ* (1) («турецький придворний, посланець, кур'єр». Турецьке *çavuş* «сержант, унтер-офіцер» пов'язують із перським *šau* «голос» [7, VI, с. 285]), *Шахъ* (1);

д) військових посад: *Бунчуковий* (1), *Джура* (2) (за спостереженням А. Кримського, «безпосереднє джерело для цього слова – мова татар кримських, де й досі... держиться слово «чора» в розумінні «прислужник» [8, с. 579]), *Санжакъ* (1) (одне зі значень – «начальник турецької військової частини»), *Янчаринъ* (2);

е) фізичних ознак людини: *Карпузь* (1) (у сучасній українській мові слово *карапуз* уживається зі значенням «пузань, капшук», коли йдеться про дитину. Існує також діалектизм *карапузь* – «низькоросла людина». Запозичення з тюркських мов. Пор. турецьке, кримськотатарське *karbiz*, татарське *карбыс* «кавун» [7, II, с. 386], *Чалій* (19) [патронім *Чаленко* (2)];

є) психічних властивостей людини: *Бабакъ* (17) [патронім *Бабаченко* (1)] (у переносному значенні слово *бабак* уживане як назва неповороткої, ледачої людини), *Бауса* (1) (можливо, від *baysal* – «спокійний» [11, с. 191]), *Балабанъ* (*Балабан*) (3) (словник П. Білецького-Носенка подає апелятив *болобан* зі значенням «невіглас; великий дурний чолов'яга; дурна жінка, дівка» [3, с. 59], що дає змогу припустити його походження від турецького *balaban* – «велетень» [11, с. 191]), *Болванъ* (1) (у переносному значенні вказує на дурну, обмежену людину. Дослідники припускають, що воно може бути подвійним запозиченням із тюркських мов. З одного боку, тюркське *balbal* «намогильний камінь, пам'ятник» і, з іншого, казахське *балуан*, киргизьке *балбан*, узбецьке *полван*, турецьке *pahlivan* «борець, силач, герой», що походить від перського *pahlivān* «герой, борець» [7, I, с. 218]), *Бутурлака* (1), *Бутурлимъ* (1) (апелятив *бутурлин* зі значеннями «високий на зріст, неповороткий, некрасивий, дивного виду чоловік» уміщено до Словника Д. Яворницького [14, с. 60]. Російське прізвище *Бутурлін* М. Баскаков зіставляє з тюркським *buturly* «шершавий, кострубатий, рябий, прищавий» [2, с. 37]), *Каракай* (*Каракай*) (9) (Ю. Редько виводить названу антрополоксему від турецького *karakaytaş* – «неспокійний, метушливий» [11, с. 191]);

ж) географічних понять: *Байракъ* (1), *Бакай* (1) («глибока яма в річці, ставку; наповнена водою вимоїна; випорпане курми гніздо в землі»; очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. турецьке, кримськотатарське, уйгурське, казахське *bok* «кал, гній, бруд», яке зіставляють із монгольським *bog* «бруд, сміття» [7, I, с. 119]);

з) адміністративних одиниць, державних установ: *Дъванъ* (1), *Санжакъ* (1) (історизм «адміністративний округ султанської Туреччини» є похідним від *sanc* «колоти; увіткнути в землю (прапор)» [7, V, с. 177]);

и) поселень, будівель і будівельних матеріалів: *Авуль* (1), *Турлукъ* (1) («земляна цегла»; в апелятиві знайшло відображення турецьке слово *torluk* «землянка» або тюркське *турлук* «хата-мазанка» [7, V, с. 682]);

і) предметів домашнього вжитку: *Бардакъ* (14) (за свідченням П. Білецького-Носенка, слово *бардак* – «великий глиняний глек» має татарське походження [3, с. 51]), *Боклагъ* (3) (патронім *Боклаженко* (1)), *Бурдюгъ* (*Бурдюг*, *Бурдуг*) (12), *Гаманъ* (2), *Дъванъ* (1), *Казанъ* (1), *Калга* (1), *Кантаръ* (1), *Нагай* (12), *Сапетъ* (4) (похідна прізвищева назва прикметникового типу *Сапетний* (1)) (від турецького *seret* або кримськотатарського *sârât* «кошик» [7, V, с. 179]), *Сундукъ* (3);

ї) одягу та взуття: *Алажа* (2) (від турецького *alaşa* «різнокольоровий, пістрявий, плямистий; шовкова матерія в різнокольорових смугах» [13, с. 27]), *Башмакъ* (1) [патронім *Баשמаченко* (2)], *Бурка* (1);

й) музичних інструментів: *Кобузь* (1) (П. Білецький-Носенко виводить від кримськотатарського *кобуз* [3, с. 187]);

к) пов'язаних із садівництвом і городництвом: *Баитань* (1), *Гарбузь* (*Гарбуз*) (5) [патронім *Гарбузенко* (1)], *Кавунь* (1), *Карпузь* (1);

л) тварин: *Бабакь* (17), *Балабань* (*Балабан*) (3), *Бугай* (5) [патронім *Бугаєнко* (1)], *Бурсукь* (2), *Сансай* (4), *Сугакь* (18) [патронім *Сугаченко* (1)], *Чабакь* (1) («лящ», «вид в'яленої донської риби» є запозиченням із тюркських мов; пор. карачаївське, балкарське *чабак* «лящ», киргизьке, татарське, чагатайське *чабак* «дрібна риба, плітка», що пов'язане з перським *šeraq* «тс.» [7, VI, с. 273]), *Чушко* (1);

м) пов'язаних із полюванням і рибальством: *Галагань* (5) [патронім *Галаганенко* (5)] (одне з діалектних значень – «поплавок у рибальській сітці»; можлива спорідненість із татарським *калку* «підніматися, спливати, впливати, виходити на поверхню (води)» [7, I, с. 456]), *Капканчикь* (*Капканчікь*) (2);

н) продуктів харчування, їжі та напоїв: *Барда* (1) (О. Шипова зараховує слово *барда* «залишки після перегонки хлібного вина» до тюркізмів [13, с. 62], у той час як ЕСУМ подає його як запозичення з російської мови. Крім того, в останньому зафіксовано апелятив *барда* «теслярська сокира», що походить зі східнороманських мов та угорської мови, і *барда* «окраєць хліба», утворений унаслідок видозміни лексеми *партика* [7, I, с. 141]), *Булукь* (1) (на думку Є. Отіна, у цьому іменуванні відображено здійснену на українському ґрунті модифікацію тюркської основи (пор. турецьке *balik*, кримськотатарське *baluk* «риба») [10, с. 92]), *Галагань* (5) (можливо, наявний зв'язок діалектного значення слова *галаган* «ікра білої риби» з татарським *калган* «відкладене» [7, I, с. 456]), *Тузлукь* (1) (слово *тузлук* на позначення розчину солі для соління риби, м'яса та ін.; солоної юшки як приправи до деяких страв; вареного овечого м'яса походить від турецького *tuzluk* «сільниця» або татарського *туздук* «солоний навар до м'яса», що виникли на ґрунті тюркського *tuz* «сіль» [7, V, с. 670]);

о) пов'язаних із мореплавством і торгівлею: *Барышъ* (*Барышъ*) (2), *Каравань* (1) (Є. Отін схильний зіставляти апелятив *караван* із запозиченим із перської мови кримськотатарським словом *керван* [10, с. 96]. З іншого боку, ЕСУМ у цьому разі припускає посередництво російської та польської мов [7, II, с. 382]), *Чардакь* (9) (словники фіксують відповідний апелятив зі значеннями «палуба судна», «ніс великого човна», «місце для сидіння на носі човна», «передня звужена частина човна». Запозичення з тюркських мов. Турецьке *çardak*, кримськотатарське *çardak* «відкрита альтанка на чотирьох стовпах, балкон». Виводять від перського *çārtāq* «відкритий балкон, підтримуваний чотирма стовпами» [7, VI, с. 281]);

п) грошових одиниць: *Альтиніу* (1) [посесивна власна назва *Алтыноғω* (1)], *Галагань* (5) (одне з діалектних значень – «мідна монета», можливо, пов'язане з турецьким *kal* «плавлення металів; очищене золото і срібло» або з казахським, татарським *кола* «жовта мідь» [7, I, с. 456]), *Деньга* (1);

р) пов'язаних із анатомією: *Курдюкь* (1);

с) пов'язаних із релігійним культом: *Болвань* (1), *Бурхань* (1) (пор. у П. Білецького-Носенка: *бурхан* «ідол калмицький» [3, с. 65]), *Шаитань* (1).

Найпродуктивнішим для творення прізвищевих назв від співвідносних із тюркізмами антрополоксем був патронімічний суфікс **-енко** (17 іменувань, 25 носіїв), суфікси **-к-о** і **-ов** уживані по одному разу.

Висновки і перспективи. Природно, що основну масу антропонімного матеріалу РВЗН становлять утворені на матеріалі питомої української лексики за законами українського словотвору особові найменування. Кількість неасимільованих тюркських елементів у пам'ятці незначна й представлена тільки прізвищевими назвами, більшість яких уживана по одному разу. З іншого боку, для ідентифікації особи в середовищі запорозького козацтва значно ширше використовували асимільовані українською мовою тюркські апелятиви. До них належать як власне тюркізми, так і тюркські запозичення з

інших мов. На сторінках пам'ятки ми зафіксували 82 подібні антропоніми, хоча насправді їхня кількість є дещо більшою. Чимало покладених у їхню основу тюркських слів і сьогодні використовувані як міжстильова загальноновживана лексика, частина збереглася в різних діалектах, а деякі застаріли й перейшли до пасивного словникового запасу. Отже, аналіз реєстру засвідчив, що поповнення українського антропонімікону у XVIII ст. тюркськими елементами було живим мовним процесом, під час якого вони зазнавали граматичної адаптації, набували нових або додаткових значень (*Баитань* – *Баитанникь*, *Кавунь* – *Кавунникь*, *Каравань* – *Караванець*), ставали підґрунтям для творення демінутивів (*Капканчикь*, *Къмликь* – *Къмличокь*). Перспективу подальших студій убачаємо в ґрунтовному ознайомленні з історико-лінгвістичним контекстом, у якому сформувався та функціонував РВЗН.

Список використаної літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775. Т. 1–8 / ред. кол. Сохань П. С. (голова) та ін. Київ : [б. в.], 1998–2019. Т. 1. 1998. 696 с.; Т. 2. 2000. 752 с.; Т. 5. 2008. 528 с.
2. Баскаков Н. А. Русские фамилии тюркского происхождения. Москва : Наука, 1979. 280 с.
3. Білецький-Носенко П. Словник української мови. Київ : Наук. думка, 1966. 424 с.
4. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Т. 1. СПб. : [б. и.], 1869. 810 с.
5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
6. Енциклопедія історії України. У 10-ти т. Т. 4. Київ : Наук. думка, 2007. 528 с.
7. Етимологічний словник української мови. У 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1. 1982. 632 с.; Т. 2. 1985. 572 с.; Т. 3. 1989. 552 с.; Т. 5. 2006. 704 с.; Т. 6. 2012. 568 с.
8. Кримський А. Ю. Тюрки, їх мови та літератури. *Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах. Т. IV. Сходознавство* / ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1974. С. 447–583.
9. Местечко Борисполе в XVII веке: Акты мейского уряда 1612–1699 гг. Київ : [б. и.], 1892. 18, 112 с.
10. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. / відп. ред. А. П. Непокупний. Київ : Наук. думка, 1989. 152 с.
11. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наук. думка, 1966. 216 с.
12. Українська історична та діалектна лексика / відп. ред. Л. М. Полюга. Київ : Наук. думка, 1985. 164 с.
13. Шипова Е. Н. Словарь тюркизмов в русском языке. Алма-Ата : Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1976. 444 с.
14. Яворницький Д. І. Словник української мови. Т. 1. Катеринослав : Слово, 1920. 411 [1] с.

References

1. Sokhan, P. S. (Ed.) et al. (1998–2019). *Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi : Korpus dokumentiv. 1734–1775* [The archive of Kish New Zaporozhian Sich: The corps of documents. 1734–1775]. Т. 1–8. Т. 1, 2, 5. Kyiv: [b. v.] (in Ukr.).
2. Baskakov, N. A. (1979). *Russkie familii tyurkskogo proiskhozhdeniya* [Russian surnames of Turkic origin]. Moskva: Nauka, 280 (in Russ.).
3. Biletsky-Nosenko, P. P. (1966). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 423 (in Ukr.).
4. Budagov, L. (1869). *Sravnitel'nyy slovar' turetsko-tatarskikh narechiy* [Comparative dictionary of Turkish-Tatar dialects]. Т. 1. SPb.: [b. i.], 810 (in Russ.).
5. Humetska, L. L. (1958). *Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV–XV st.* [Essay on the word-making system of the Ukrainian actuary language of the XIV–XV centuries]. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 298 (in Ukr.).
6. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. (2007). [Encyclopaedia of the history of Ukraine]. V 10-ty t. Т. 4. Kyiv : Naukova dumka, 528 (in Ukr.).
7. Melnychuk, O. S. (Ed.) et al. (1982–2012). *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. V 7 . Т. 1, 2, 3, 5, 6. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
8. Krymskyi, A. Yu. (1974). *Tiurky, yikh movy ta literatury* [Turks, their languages and literatures]. In: Krymskyi A. Yu. *Tvory v p'iaty tomakh. Т. IV. Skhodoznavstvo* [Works in 5 volumes. Т. IV. Oriental studies]. Kyiv : Naukova dumka, 447–583 (in Ukr.).
9. Storozhenko, A. V. (Conductor) (1892). *Mestechko Borispole v XVII veke: Akty meyskogo uryada 1612–1699 gg.* [Boryspil small town in the XVII century. Acts of the city government of the 1612–1699 years]. Kyiv: [b. i.], 18, 112 (in Ukr.).

10. Nepokupnyi, A. P. (Ed.) (1989). Mizhetnichni zv'iazky v ukrainskii antroponimii XVII st. [Interethnic relations in Ukrainian anthroponymy of the XVII century]. Kyiv : Naukova dumka, 152 (in Ukr.).
11. Redko, Yu. K. (1966). Suchasni ukrainski prizvyshcha [Modern Ukrainian surnames]. Kyiv : Naukova dumka, 216 (in Ukr.).
12. Poliuha, L. M. (Ed.) (1985). Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka [Ukrainian historical and dialectal vocabulary]. Kyiv : Naukova dumka, 164 (in Ukr.).
13. Shipova, E. N. (1976). Slovar' tyurkizmov v rusском yazyke [Dictionary of Turkisms in Russian language]. Alma-Ata: Izd-vo «Nauka» Kazakhskoy SSR, 444 (in Rus.).
14. Yavornytskyi, D. I. (1920). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of Ukrainian language]. T. 1. Katerynoslav: Slovo. 411, [1] (in Ukr.).

I. Ya. DZYRA. TURKISH ELEMENTS IN THE 1756 REGISTER OF THE ZAPOROZHIAN HOST

Summary. Introduction. *For a long time, the Zaporozhian region was a natural ethnocontact territory between the Ukrainian and Turkic peoples. Therefore the complex study of the anthroponymical system of Zaporozhian Cossacks is impossible without research of the Turkic elements, which used for person's identification on Zaporozhian Sich.*

The purpose of this article is to study the Turkic lexical borrowings in the anthroponymic system of the Zaporozhian Cossacks in the middle of the XVIII century. Its solution involves establishing the total number of family names, performing their lexical and semantic characteristics, as well as clarifying the word-forming activity of the Turkic elements.

Results. In total, 105 anthroponymic Turkisms were found on the pages of the 1756 Register of the Zaporozhian Host. Their bearers are 415 persons, which is 2,77 % of the total number named. Given the nature of the nomination processes, all foreign language elements are divided into exogenous and homogeneous. The first group includes those Turkic anthropolexems that were directly transferred to the Ukrainian anthroponymic system (17 family names, 68 bearers). These are simple or two-rooted Turkic personal names used as the second distinguishing element in the composition of two-parted proper anthroponymic names. Instead, endogenous Turkisms were formed either by transonymization (6 family names, 10 bearers), or from Turkic appellatives assimilated in the Ukrainian language (82 family names, 337 bearers), among which we distinguish 22 lexical-semantic subgroups.

Originality. In the article the peculiarities of the family names, which made from Turkic elements in the 1756 Register of the Zaporozhian Host, is presented for the first time.

Conclusions. In the process of formation of the family names of Zaporozhian Cossacks the Turkic anthroponyms enjoyed by very inferior degree of the anthroponymization. On the other hand, Turkic appellatives assimilated into Ukrainian were more widely used to identify a person among the Zaporozhian Cossacks.

Analysis of the register shows that the replenishment of the Ukrainian anthroponymicon in the XVIII century with Turkic elements were a living linguistic process, during which they underwent grammatical adaptation, acquired new or additional meanings, became the basis for the creation of diminutives, and so on.

Key words: anthroponym, appellative, family name, register, Turkisms.

Надійшла до редакції 07.07.21
Прийнято до друку 22.09.21